

KOMLÓS ALADÁR :

„VAJDA JÁNOS PÁLYAKEZDÉSE”

(Válasz Barta Jánosnak)

A szellemi élet nem ismer tabukat. A klasszikusok sem tabuk. Ha annak tekintjük őket, legfőljebb bebalzsamozott múmiákká, vagy muzeális tárgyakká lesznek, amelyek előtt közönyös kegyelettel sétál el a látogató. Ha azt akarjuk, hogy eleven hatóerők legyenek, engedjük meg, hogy olykor a kétely vagy akár a haragos elutasítás friss szele megrázza őket. A klasszikusok sorsa, halhatatlanságának aktája nincs egyszersmindenkorra elintézve. Egészséges irodalmi életben minden kor felülvizsgálja klasszikusait és kirostálja a romlandókat. Az igazi nagy írónak csak használ a perújítás, felfrissülve, megerősödve, megfiatalodva, új fényben kerül ki belőle. Nem nagy író, aki elveszti a pórt, s gyenge hívő az, akinek hite az első kritikára meg-ingog. Csak a bálványimádó háborodik fel, ha kételkedni merészelnék isteneiben. Az igazi híveket a kétely vagy támadás hitük mélyebb indokolására sarkalja.

Nem kell hát sem meglepődnünk, sem megütköznünk, hogy Barta János felveti a Vajda-kérdést. Hiszen bevallhatjuk, hogy Vajda valóban ritkán éri el saját legjobb színvonalát, költészete egyenletlen, műveiben sok a selejt, vagy az „árú kis hibával”, hogy, mint Kuncz Aladár találónan írta, sokkal nagyobb lírai egyéniség, mint költő.

Barta tehát, mikor Vajda kudarcai okát keresi, valódi problémát vet fel, s azt is csak helyeselni lehet, ha a társadalmi szempontot, amely az elmúlt években magyarázó kísérleteink szinte egyetlen kiindulása volt, a lélektanival próbálja kiegészíteni. Magyarozatának veleje, hogy Vajda soha célt nem érő, csak kipuffogó indulatai, konfliktusoktól dúlt egyénisége, fenyegető belső üressége nem fértek bele a Petőfi-féle nyílt, közvetlen kifejezésmódba, neki az „átszűrt, alakított, tárgyias vagy hangulati líra” felelt volna meg, de nem ismerte fel útját, lázongó, türelmetlen indulatai is inkább a közvetlen versbeömlést sürgették, ezért hányódik romantikus vallomás-líra és közvetett, rejtőzködő líra közt, s ez az oka, hogy ritkán éri el emberi és művészi erőinek harmóniáját.

A probléma, ismétlem, valóban fennáll. Mégis, bár nem derül ki, hogy Barta mely versek szépségét ismeri el, cikke hangjából, felfogásából s több konkrét ítéletéből úgy látszik, mintha szerinte Vajda költészetének nagyobb részére terjedne ki a betegség és kevesebb ép érték volna található benne, mintsem felfogásával egyetérthetnénk. Már az is feltűnő, hogy Vajda tehetségének tanulmányozásához kizárólag a költő zsenéit veszi részletes vizsgálat alá, apróra kimutatva, hogy ezekben — mint eddig is köztudomású volt — Petőfi-hatás észlelhető. Bizonyára tanulságos, hogy egy költő kihez járt iskolába. De Barta „Vajda pályakezdése”-nek megfigyeléséhez hív meg s kizárólag az ifjúkori, még kiforratlan s jórészt a költő könyveibe fel sem vett verseket vizsgálja a szemünk előtt, s egyszerűen csak mégis azon vesszük észre magunkat, hogy Vajda egész művészetéről kapunk ítéletet. Az ifjúkori zsenék, amelyekben még csak épp megcsillan Vajda tehetsége, nem nyújtanak erre kellő alapot. Mivel indokolható hát, hogy Barta mégis éppen ezeket elemzi részletesen s a hatalmas, szép, érettkori költeményekről egyetlen szava sincs s Vajda fejlődéséről csak nembizonyított általánosságokat mond? Nem súlyos módszertani hiba-e, nem kárhoztatja-e magát eleve torz eredményre, ha teljesen mellőzi, miért és miben nagy a költő s csak azt vizsgálja, hogy miért nem az?

Már pedig Barta cikke nem is mutat rá egyébre Vajda pályáján, mint a szerinte szükség-szerű kudarcokra. De majdnem minden esztétikai ítélete helytelen. Voltaképpen nem tud meggyőzni a 49 utáni művészi változás szükségességéről sem. 49 után, írja, „az alkotó kell, hogy hátatfordítson az egyszerűség, a világosság, a közvetlenség, a természetesség mindenfajta esztétikai elvének. Epikai téren Arany ezt így fejezi ki: „Az a derült nagyobb munka, melyben 1848 előtt hősi idilli képeket kezdtem rajzolni, elvesztette rám varázsát; más, kedélyemhez s az általános hangulathoz illőbb tárgyat kelle keresnem.” Arany valóban „ezt” fejezi ki? Hát a derült munka varázsának elvesztése egyet jelent az egyszerűség, stb. megtagadásával? Vajjon a *Daliás idők*, *Csaba királyfi*, stb. nem egyszerű, világos, közvetlen és természetes művek? Barta szerint Vajda némely versében „már veszedelmesen közeljárunk a Petőfi-hagyaték garázda sáfáraihoz: Lisznyayhoz és Spetykóhoz”. Arról a Vajdáról mondja ezt, aki cikkeiben a legélesebben támadta Spetykókóé ízetlenségeit, lenézte és mindig kerülte a népieskedést s mindig, már ifjúkorában is jelentős érzelmi és gondolati mondanivalók kifejezésére törekedett. Barta ítéletének egész alapja az, hogy Vajda egyetlen-egy korai versében, az *Édes átom* című versének egyetlen versszakában tréfásan azt kéri az álomtól, hogy vezesse olyan kocsmába, ahol hiteleznek neki. Ezen az alapon persze akár Aranyt is Spetykóhoz közelálló költőnek lehetne mondani, mert egy-két dalában (*Csendes dalok*, *Népdalok*) ő is a bor kedvelőjének színében mutatkozik. Barta egy ízben ugyan konciliánsan elismeri, hogy a „lesüllyedésnek egy-egy tünete Vajda 49 utáni költészetében is felbukkan — nem lírájának fővonalát alkotva, inkább fejlődését színezve, itt-ott harmonikusan”, — de nem tudom, hogy a lesüllyedés tünetei hogyan színezhetnek harmonikusan egy költészetet. Egyébként „a nagy törés előtt és után egy-két évnyi virágzás csupán az övé”, írja. De (nem is szólva arról, hogy Vajda épp „a nagy törés”, 1862 előtt és után költőileg majdnem teljesen meddő) Vajda 1872-ben kezdődő virágzása igazában egy teljes negyedszázadon át tart: ezalatt születnek a *Hűsz év múlva*, *Harminc év után*, *Nyári éjjel*, *Elmúlt idő*, *Az üstökös*, *Nádas tavon*, *Végrendelet*, *Búcsú a naptól*, stb., majdnem összes érett remekei. S nem kell-e bizalmatlanul néznünk Barta művészi ítéletét és Vajdához való viszonyát, ha problematikusnak tartja a még Gyulai által is megdicsért *A vadli erdőben*-t, valami különös esztétikai elmélet alapján, amely szerint e vers egységes hangulati tónusa „hosszas érzelemfejlődés utolsó stációja” s Vajda nem tudja az ellentétek legyőzésének folyamatát ábrázolni, csak e folyamat utolsó stádiumát? Hogy Vajda ezt is tudja, ha akarja, számos költeménye bizonyítja: elég a többi közül a *Megnyugvás*-ra utalnunk, amelyben a hangulatok egész skáláját játssza végig. De hátha ezúttal nem is akart mást, mint az utolsó stádiumot ábrázolni? S ki nem érezte meg, hogy e stádiumnak, a mély életfáradtságnak kifejezésével Vajda igenis kifejezte a megelőző életfolyamatot is, azt a szenvedéssel teli életet, amely e fáradtsághoz vezetett? Vagy talán csak az van egy műalkotásban, ami szószerint ki van mondva benne? Nem lehet belehelyezni mondanivalót egy versbe az elhallgatás segítségével is?

S Barta hasonlóan jár el Vajda emberi jellemének megítélésében is. Erkölcsi és politikai eszményeire csak gyűlöleteiből tud következtetni. Mintha nem tudná, hogy például önként jelentkezett honvédek, meghozzá közlegénynek, s égő dicsőségvágya ellenére is visszautasította a felajánlott tisztirangot, elhallgatja tántoríthatatlan hűségét a nemzet és a nép felemelésének eszméjéhez, kockázatot vállaló bátor kiállását a demokráciáért, imádatig menő rajongását nagy emberekért: Petőfiért, Damjanichért, stb., forró hálóját a legkisebb szíveségért, stb. Cikke szerint Vajdában nem azért fejlődött ki a dac és embergyűlölet, mert politikai felfogása miatt konfliktusban állt korával (ez ugyanis Barta szerint még megoldható lett volna, sajnos, nem árulja el, hogyan) vagy mert objektív oka volt rá, hanem egyénisége eredeti dízsharmóniái miatt. Vajda ugyanis nemcsak irigy ember (valószínűleg szintén eredendően s ok nélkül az), „nemcsak egocentrikus, hanem erős fokon aszociális lélek is”, embertársakkal nem tud igazi kapcsolatba lépni, a barátságot nem ismeri sem életében, sem költészetében, szeretni nem tud, csak gyűlölni s szerelmi igénye is aszociális hajlama miatt nem tud betel-

jesedni. A tudós Barta ezúttal szubjektívebb líraisággal rajzolta meg modelljét, mint aminővel ez verseit írta: nem veszi tudomásul imént felsorolt pozitív vonásait, féledi, hogy őszinte, mély barátság fűzte Berényi Antalhoz, Németh Jánoshoz (=Szentirmay Elemér), akihez verset is írt, Tóth Kálmánhoz, Irmei Ferenchez, stb., hogy hatalomnélküli szegény ördög létére meg tudja őrizni fiatal írók egész gárdájának: Ábrányi Emilnek, Endrődinek, a Palágyi-testvéreknek, stb. a sírig, sőt azon túl is kitartó hűséges ragaszkodását s hogy a Gina — ügyben talán mégis inkább a hideg, hiú, nagyravágyó nő szeretninemtudása, mintsem a férfi szerelemhiánya okozta a kudarcot. Barta látja, hogy Vajdának nem gyönyör a magány, hanem fájdalom, de az ő sajátos lélektana szerint ez az aszociális hajlam bizonyítéka. A Gina-ügyben Barta szerint a szépség vonzása ellenében nem érvényesül Vajdánál az erkölcsi érzület taszítóereje — noha tudjuk, hogy a Gina-versek főtartalma épp az imádat és az erkölcsi elítélés közti küzdelem, s az utóbbi oly erős volt a költőben, hogy Ágainak tett közlése szerint Gina későbbi felajánlkozását is visszautasította. Ezekután már csak ráadásnak tekinthetjük, hogy Vajda világában „nem tényező az eszme”, (abban az életben tehát, amely tudvalevőleg bátor és áldozatos tettekben és merész költeményekben megnyilatkozó lelkesedéstől lángolt), Vajdát „a hiába kipuffogó szenvedélyek miatt” „nemcsak a külső nyomás szorongatja, hanem a fenyegető belső üresség is”, s míg Aranyinak, Gyulainak legalább az erkölcsi világrend csillaga útmutatójuk volt, neki már csak kétségei vannak.

Ez a jellemkép nem véletlenül jött létre. Barta azért konstruálta Vajda aszociális voltát, hogy konfliktusba hozhassa dicsőségvágyával és életigényével, amire meg azért volt szüksége, mert e belső konfliktusból véli megmagyarázhatónak művészi kudarcait. De nem beszélve arról, hogy az aszociális hajlam vádja légbőlkapott, miért ne lehetett volna ezt is, a konfliktust is művészien, sőt nyílt vallomásokban kifejezni? Vajjon meggátolta-e Baudelairet nagyszerű vallomásaiban, hogy konfliktust érzett testi vágyai és égi aspirációi között? Vagy akadályozta-e remek költemények írásában, hogy nála igazán nem érvényesült az erkölcsi érzület taszító ereje, s egy züllött mulatt nőt szeretett? Ha Vajda valóban egocentrikus, aszociális, irigy és korhely stb. lett volna is, következnek-e ebből a művészi meg-megbicsaklása? Egy költő lelki alkata és művészi színvonala közt feltétlenül van összefüggés, de félek, Barta az erkölcsi vonások és művészi képességek, illetve sikerülések közt szorosabb kapcsolatot tételez fel, mint ahogy ezt a tények megengedik. Nem akarom fölöslegesen halmozni a példákat, elég talán Villonra utalni, aki aligha volt a jó erkölcsök mintaképe, mégis a legnagyobb költők egyike. Nem hiszem tehát, hogy Vajdát az irigykedése meggátolta volna nagyszerű versek írásában. Ady — akinek nagyságát ugyan elismeri Barta, de az ő alkotás-lélektana alapján érthetetlen, hogy ez a konfliktusoktól és kétségektől dúlt lélek hogyan írhatott olyan remekeket. — Ady magát az irigységet is többbizben nyíltan és elragadó művészettel fejezte ki, s többek közt épp általa lett feltörő elnyomott osztályok nagyszerű kifejezője, hogy azt írta:

Mennyi arany cseng
 És mind a másé,
 Mennyi erő küzd,
 És mind a másé
 Mennyi új kéj zsong
 És mind a másé,
 Mennyi szándék tör
 És mind a másé,
 Mennyi minden van,
 Mennyi szép minden,
 Mennyi szent minden
 És mind a másé.

(*Sóhajlás a hajnalban.*)

Én, megvallom, Bartával szemben épp azt tartom Vajda hiányai egyikének, hogy az élet javaitól való méltatlan megfosztottságán érzett keserősége alig-alig villan meg a verseiben. S vajjon nem lehet-e kifejezni a külső-belső konfliktusokat is? Nem épp ez ad-e oly izzó drámai feszültséget Ady verseinek? Ismét azt kell mondanom, hogy Vajda még nagyobb költő lett volna, ha nem fojtja magába, illetve nem élőszóbeli dühkitörésekben lobogtatja el a félfeudális magyar társadalom jelenségei fölött érzett keserveit, hanem költői kifejezést ad nekik (amit persze, nem lévén mögötte egy rokon gondolkozású réteg, érhetően még nem tehetett meg.)

Már a mondottaknál fogva sem fogadhatom el Barta gondolatmenete végeredményét sem. Lehet, hogy nem egészen jól értem kinemfejtett sajátos terminusait. Mégis meg kell kérdenem: valóban ellentét, összeférhetetlenség van-e „vallomáslira” és „rejtőzködő, tárgya-sított műalkotáslira” közt? S Vajda konfliktusos, bonyolult egyénisége valóban nem fért-e bele a nyílt, őszinteszavú verse, s jobban megfelelt volna-e neki az átszűrte, közvetett, rejtőzködő líra? Vajda ímént felsorolt szép versei, azt hiszem, alig nevezhetők másnak, mint nyílt vallomáslírának, s nem tudom, hol bennük a hányódás a két típus közt és hol bennük a hiba. Kár, hogy Barta csak a költő zsenéiben található Petőfi-hatásokra sorol példákat, de fő tételeit egyetlenegy példával sem illusztrálja.

Néha valóban úgy érezzük, hogy Vajda verseiben a kifejezés zátonyra fut. Ha erre magyarázatot keresünk, először magát a jelenséget kell pontosabban szemügyre vennünk és leírunk. Nos, én úgy érzem, Vajda verse olykor csikorogni kezd, a prózaiság, pontosabban: a túlságosan intellektuális megfogalmazás közelébe jut, s mondanivalóinak olykor nem természetes köntöse vagy éppen bőre a versforma, hanem csörög rajtuk, mint a bilincs. Versei súlyosak, de úgy hatnak, mint hatalmas sziklatömbök, melyek szoborrá faragásából még hiányzik az utolsó simítás. Olvasójának nincs az az érzése, hogy a magasban, valami anyagtan anyagban úszik, mint a zene, hanem minduntalan valami kemény dologba ütközik. Babits azzal jellemzi Kosztolányi verseit, hogy nincsenek bennük „feloldatlan rögök”. Nos, a Vajdában vannak. Mi okozza ezt? Versei anyagának természete, vagy művészetének fogyatkozása? Vajda verseinek egyik fő jellemvonása, hogy túlsok gondolat tölti meg: a filozófiai tárgyú versekben ez hagyján, mert gyötrelmét indokoltabbá teszi. Veszélyesebb akkor, mikor szerelmes versben jelentkezik, mint pl. a *Harminc év után*-ban, mely a helyzet hosszú, részletező elemzésével kezdődik, holott néhány rövid jelző is elég volna. Nem az tehát a baj, hogy állítólag aszociális és nem tudom, még mi minden volt. A verse szivárgó okoskodás az, ami Vajdánál néha prózai nehézkességet szül. A gondolat ugyanis pontos fogalmazást követel s így más az atmoszférája és akusztikája, mint az érzelemnek. (A *Hűsz év múlva* azért legnépszerűbb és művészileg legtisztább verse, mert az érzés itt képpé vált anélkül, hogy okoskodás vegyült volna belé.) Vajda mondanivalója versírás közben gyakran már nincs abban a cseppfolyós állapotban, amely könnyen idomul a formához, vagy másképp: túlvan azon a kaotikus, de termékeny homályon, azon az izgatott belső rajzáson, amely a maga gazdagságából készséggel nyújtja a verskivánta szót. Nála versíráskor már oly világos körvonalat kapott és annyira megszilárdult a mondanivaló, hogy elveszítette rugalmas alakíthatóságát, s ezért nehezen simul a versforma öntödedényébe. Már nem ömlik, csak török. E magyarázat több pusztá feltevésnél. Bizonyíték rá a *Harminc év után* Pásztor Árpád-közölte első fogalmazványja, amelyből kiderül, hogy Vajda előbb prózában körvonalazta mondanivalóját, csak aztán gyúrta vessé. De a költői nagyságnak nem a hibátlan szép versek száma az alapja és mértéke. Megvolt az oka annak, hogy a neoromantikus kortársak, a századvégi modernek, majd a Nyugat legnagyobbjai oly sokra tartották Vajdát.

Mert szinte minden felbukkan nála — és nála először —, ami az új költészetet újjá teszi. Ő képviseli először a társadalommal haragban levő zseni-öntudatú költő típusát, elsőként alkot világfelfogást kopernikuszi alapon, áll isten nélkül egy természettudományos kozmoszban, először érzi át mélyen a világ rejtélyességét, elsőként szólaltatja meg a magányt, mégpedig a nagyvárosi átlag-magánynál sokkal feneketlenebb magányt, egy szinte minden

értéktől megrabolt emberét, aki ezért átoknak érzi életét és nem hisz a halál utáni pihenésben sem, elsőként mutatja meg költészetünkben a nagyvárost, a lélek tudatalatti életét, az erotikát és mond súlyos társadalomkritikát. Röviden: Vajda az első új ember irodalmunkban, aki fenntartás nélkül átélte és vállalta a XIX. századi haladó polgári értelmiség egész szellemét, társadalmi, filozófiai, tudományos tartalmával egyaránt.

Barta cikkében bátorság és szellemi erőfeszítés érezhető. Sajnos a bátorság Vajda iránti ellenszenv szolgálatában áll, mely látását elhomályosítja, erőfeszítése pedig fél erőfeszítés, mely képtelen áttörni az átnemgondolt és nem ellenőrzött, helytelen állítások kusza bozótján. Mint előljáróban mondtam, nincs kifogásom az irodalomtörténeti perújítások ellen. De a perrendtartás szerint nemcsak a vádlónak van joga a szóhoz, hanem a védőnek is. S ha nem is kifogásolom a revíziót, mint olyat, megfellebbezem mint olyat. Mert ám kérjen új ítéletet az ügyész előbb figyelmen kívül hagyott törvények alapján, ezeknek érvényes törvényeknek kell enniük és magát a tényállást neki sem szabad megmásítania. Barta tanulmánya mindkét szabály ellen vét. Ezért nem fogadhatom el.